

Recenzja

**Tomasz Demendecki, *Rozstrzyganie o kosztach w procesowym postępowaniu cywilnym rozpoznawczym, w świetle polskiej regulacji kodeksowej. Studium teoretycznoprawne*,
Lublin 2011, s. 414**

1. Uwagi ogólne

Przedmiotowa monografia została poświęcona niezwykle ważnej dla teorii i praktyki wymierzana sprawiedliwości instytucji rozstrzygania o kosztach w cywilnym postępowaniu procesowym. Na szczególne wyróżnienie zasługuje sam dobór tematyki ciekawych i pogłębionych dociekań Autora, gdyż orzekanie przez sądy o kosztach procesowych jest codziennością, a ewidentnie brakuje w polskiej literaturze pogłębionej refleksji naukowej poświęconej tej problematyce. Dość powiedzieć, że właściwie – przy uwzględnieniu gwarantowanej konstytucyjnie treści „prawa do sądu” – oraz możliwości finansowych państwa i funkcji konieczności ponoszenia kosztów w postępowaniu cywilnym – wyważona strona fiskalna procesu cywilnego daje także odpowiedź na pytanie o standard ochrony prawnej w Polsce. Obiektywna niemożność zorganizowania postępowania cywilnego bez jakichkolwiek nakładów finansowych przesądza o uznaniu kosztów procesu za nieodłączny atrybut każdego postępowania. Postępowanie cywilne na każdym etapie stanowi kompleks sprzężonych działań prawnych organu rozstrzygającego i uczestniczących w tym postępowaniu podmiotów. Działania te zmierzają do wywołania określonego skutku, przyjmującego postać rozstrzygnięcia sprawy cywilnej. Aksjomatem powszechnie uznawanym jest twierdzenie, że czynności dokonywane w związku z procesem cywilnym zawsze wymagają określonego rodzaju nakładów, w tym również o charakterze pieniężnym.

Niestety wypada zgodzić się z Autorem, iż doświadczenie praktyki wskazuje, że rozstrzygnięcia w przedmiocie kosztów cechuje nierzadko piętno „automatyzmu”, mechanicznego, rachunkowego działania, niezależnego od oglądu indywidualnego „charakteru” sprawy. Potwierdzeniem „drugorzędnego” traktowania problematyki kosztów procesowych jest powierzenie przez ustawodawcę rozstrzygania o nich również referendarzom sądowym. Tymczasem zagadnienie właściwego rozkładu kosztów postępowania stanowić powinno niezbędny czynnik wpływający na prawidłowość sprawowania wymiaru sprawiedliwości. Chociaż w zestawieniu z jurysdykcyjną działalnością sądów ma znaczenie uboczne, to jednak zagadnienie kosztów postępowania jest traktowane jako jeden z istotnych wyznaczników stopnia realizacji fundamentalnego prawa każdego podmiotu do ochrony sądowej. Realność dostępu do sądu jest uzależniona od poprawnie ukształtowanego systemu kosztów postępowania. System taki musi obejmować „umiarkowane opłaty”; wymóg ten oczywiście odnosić się powinien tak co do określenia samej liczebności różnego rodzaju opłat, jak również ich indywidualnej wysokości. Nie można natomiast łączyć dostępności do sądu wyłącznie z bezpłatnością sprawowania wymiaru sprawiedliwości, także w sprawach cywilnych. Autor świadomie jednak pominął problematykę zwolnienia od kosztów sądowych, koncentrując się jedynie na rozstrzygnięciu w przedmiocie zwrotu kosztów procesu.

W samym akcie decyzyjnym organu orzekającego co do istoty przedstawionego mu zagadnienia, wydanym zgodnie z obowiązującymi przepisami, urzeczywistnia się realizacja prawa do sądu, bowiem właśnie poprzez to orzeczenie podmiot domagający się udzielenia jego żądaniu ochrony prawnej i zaopatrzenia go w atrybut przymusowego wykonania uzyskuje stanowcze potwierdzenie jego uprawnienia. Zakresem prawidłowo wykreowanego rozstrzygnięcia w sprawie cywilnej powinno być objęte również roszczenie dotyczące kosztów postępowania. Jednocześnie akcesoryjny charakter roszczenia o zwrot kosztów sprawia, że akt rozstrzygania o nich podlega zmodyfikowanym zasadom w porównaniu z obowiązującymi przy orzekaniu o głównym roszczeniu procesowym, np. wyłączona jest możliwość prowadzenia dodatkowego postępowania dla dokonania prawidłowej oceny niezbędności poniesionych kosztów do celowego dochodzenia praw i celowej obrony. Prawo żądania zwrotu

kosztów postępowania, jako wynikające z akcesoryjności formalnej w zestawieniu z roszczeniem głównym, wyklucza w sposób definitywny możliwość samoistnego dochodzenia tych kosztów poza postępowaniem, w którym powstały. Przy ocenie wysokości kosztów podlegających zwrotowi w danym postępowaniu brane są pod uwagę szczególne okoliczności faktyczne. Sędziowska ocena w tym zakresie nie może nie mieć na uwadze zasad naczelnych procesu, funkcji instytucji kosztów oraz swoistości zmian wiążących się z postępem technicznym. Szablonowość, automatyzm są w omawianym przypadku niedopuszczalne. Tymczasem źródłem występujących w praktyce przejawów nie dość skrupulatnego rozstrzygnięcia o kosztach jest zbytne sugerowanie się ściśle rachunkową stroną kosztów, przy jednoczesnym pomijaniu problematyki ekonomicznej, procesowej i wychowawczej, a więc tej, która z natury rzeczy wiąże się z zainteresowaniami prawnika. Z założenia za błędny należy uznać pogląd, jakoby rozstrzygnięcie o kosztach procesu miało się sprowadzać wyłącznie do mechanicznego stosowania normy prawnej i do przeprowadzania mniej lub bardziej skomplikowanych operacji rachunkowych. Z całą pewnością nie jest dobrze, gdy sędzia praktyk, zaabsorbowany przede wszystkim oceną zebranego materiału faktycznego i prawną koncepcją rozwiązania spornego problemu niechętnie odrywa się od zasadniczej pracy dla dokonania niezbędnych obliczeń i tylko do nich sprowadza istotę szeroko rozumianego rozstrzygnięcia o kosztach. Akceptując w pełni postulat traktowania przepisów prawa procesowego cywilnego jako całości, nie można jednocześnie instytucji kosztów postępowania cywilnego rozpatrywać, ani tym bardziej oceniać jej wagi, w oderwaniu od charakteru i zadań krajowego systemu cywilnoprosesowego. Między wyrokowaniem o głównym przedmiocie postępowania (roszczeniu procesowym) a rozstrzygnięciem o kosztach postępowania istnieje zatem ściśle powiązanie i wzajemne oddziaływanie.

Studium badawcze oparto przede wszystkim na analizie dogmatycznej oraz w uzupełniającym zakresie – historycznej. Podstawą prawną są regulacje zawarte w ustawie z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. nr 43, poz. 296 ze zm.). Autor przeanalizował bogate orzecznictwo oraz wykorzystał dostępną literaturę, w której – jak już zostało zauważone – brakuje współczesnego opracowania monogra-

ficznego poświęconego formalnej stronie orzekania o kosztach procesu cywilnego.

Rozważania Autora są klarowne, logicznie uzasadniane i prezentowane precyzyjnym językiem prawniczym. Wskazują też na zaciekawienie badawcze dr. T. Demendeckiego oraz znaczną biegłość Autora w prezentowanej problematyce.

2. Uwagi szczegółowe

Struktura pracy obejmuje: wykaz skrótów, wprowadzenie, dziewięć rozdziałów oraz zakończenie i wykaz źródeł. Układ taki umożliwi pełne rozwinięcie postawione przez Autora problemu badawczego.

Pierwszy rozdział zatytułowany „Pojęcie i systematyka kosztów postępowania cywilnego” został poświęcony wyjaśnieniu podstawowej siatki pojęciowej oraz klasyfikacji kosztów postępowania cywilnego. Zwrócono w nim uwagę w szczególności na brak w polskim prawie procesowym cywilnym ustawowej definicji kosztów postępowania cywilnego, a także niepoprawność wymiennego stosowania obok siebie pojęć „koszty procesu cywilnego” oraz „koszty postępowania cywilnego”. Autor proponuje, by pod pojęciem kosztów postępowania cywilnego ujmować wszelkie koszty ponoszone przez podmioty tego postępowania (względnie Skarb Państwa) w związku z jego tokiem. Ustawodawca świadomie użył pojęcia „koszty procesu”, gdyż księga pierwszej części pierwszej kodeksu postępowania cywilnego poświęcona jest tylko temu rodzajowi postępowania cywilnego, ale przecież przepisy o procesie stosuje się odpowiednio i w innych rodzajach postępowania cywilnego, w których należy mówić o kosztach postępowania nieprocesowego, zabezpieczającego, egzekucyjnego itd. Nadrzędny charakter wobec tych wszystkich pojęć ma sformułowanie „koszty postępowania cywilnego”. Tytuł monografii ogranicza jednak dalsze rozważania Autora głównie do kosztów procesu.

W rozdziale tym dokonuje on również charakterystyki poszczególnych kosztów składających się na system kosztów procesu (w tym: kosztów sądowych, kosztów mediacji, kosztów związanych z udziałem strony występującej osobiście lub reprezentowanej przez pełnomocnika niewykwalifikowanego, kosztów zastępstwa procesowego strony przez pełnomocnika wykwalifikowanego). Ciekawym uzupełnieniem siatki pojęcio-

wej niezbędnej do dalszych rozważań Autora jest wzmianka na temat ekonomicznego aspektu kosztów postępowania cywilnego oraz uwagi o relacji między pojęciem „koszty postępowania cywilnego” a pojęciem „koszty wymiaru sprawiedliwości”, które muszą być ponoszone przez państwo w celu zapewnienia ciągłej działalności państwowych organów sądowych, niezależnie od prowadzonych postępowań w sprawach cywilnych.

Kolejny, drugi rozdział: „Funkcje kosztów postępowania cywilnego. Minimalizacja kosztów postępowania cywilnego” został poświęcony problematyce wielorakich funkcji postępowania cywilnego (fiskalnych i pozafiskalnych) oraz określeniu celu ich współistnienia dla ukształtowania struktury kosztów w sposób zabezpieczający szeroki dostęp do wymiaru sprawiedliwości wszystkich podmiotów prawa. Przedstawione funkcje realizowane przez koszty postępowania cywilnego wskazują przyczyny, dla których postępowanie cywilne musi pozostać – co do zasady – związane z odpłatnością za jego wszczęcie i prowadzenie. Autor podziela pogląd, że za optymalny należałoby uznać taki system kosztów postępowania cywilnego, w którym odejście od zasady odpłatności następowaloby we wszystkich uzasadnionych społecznie przypadkach, zmniejszając z drugiej strony w jak najmniejszym stopniu wpływy do budżetu państwa. Przepisy o kosztach powinny również realizować ogólną funkcję procesową przez obciążenie stron procesowych (również zwolnionych od kosztów sądowych) ryzykiem finansowym przegrania sprawy. Uzupełnieniem przedstawionych rozważań są uwagi Autora poświęcone postulatowi minimalizacji kosztów postępowania, który – wobec braku wyraźnej regulacji ustawowej – można wywieść z całego zespołu norm procesowych.

Rozdział trzeci: „Koszty postępowania cywilnego a naczelné zasady postępowania cywilnego” został poświęcony ważkiemu zagadnieniu wpływu wybranych naczelných zasad postępowania cywilnego (ustności, bezpośredniości, koncentracji materiału procesowego, dyskrecyjnej władzy sędziowskiej, równouprawnienia podmiotów postępowania) na konstrukcję poszczególných kosztów postępowania, jak też cały ich system w ogólności. Autor konkluduje, że taniość procesu cywilnego nie może być osiągnięta kosztem naruszania naczelných zasad postępowania cywilnego.

W rozdziale czwartym, zatytułowanym „Ostateczność rozdziału kosztów postępowania cywilnego”, zostały zaprezentowane podstawowe przesłanki gwarantujące ostateczny i poprawny rozkład kosztów postępowania cywilnego na podstawie rozstrzygnięcia sądu kończącego postępowanie w danej instancji. Autor zwraca uwagę, że obciążenie stron procesowych wyrażonymi w środkach pieniężnych wydatkami na proces ma wprawdzie pierwotnie charakter tymczasowy, jednak o ostatecznym rozdziale nakładów antycypowanych przez strony decyduje, co do zasady, orzeczenie sądu kończące postępowanie w danej instancji. W związku z powyższym, ze względu na swój prowizoryczny charakter, obciążenie początkowe każdej ze stron kosztami procesu nie zawsze będzie identyczne z obciążeniem ostatecznym. Podstawową zasadą unormowania instytucji zwrotu kosztów jest założenie, że zostały one rzeczywiście poniesione przez daną stronę procesową i można je uznać za niezbędne do celowego dochodzenia praw i celowej obrony.

Kolejny, piąty rozdział monografii: „Podmioty postępowania cywilnego a jego koszty” został poświęcony określeniu kręgu podmiotów, które obciąża bezpośrednio obowiązek uiszczenia kosztów postępowania lub z których udziałem w postępowaniu wiąże się powstanie takiej powinności. Problem podmiotowej odpowiedzialności za koszty jest bardzo istotny, tym bardziej że w procesie cywilnym obowiązuje zasada dwustronności. Jednak Autor słusznie nie ogranicza rozważań tego rozdziału wyłącznie do stron procesu, lecz omawia – z perspektywy kosztów – również sytuacje szczególne, takie jak np. udział w procesie prokuratora, kuratora, interwenienta ubocznego i współuczestników procesowych. W świetle uwag zawartych w rozdziale pierwszym i ograniczonego jedynie do procesu cywilnego tematu monografii można by zastanowić się nad celowością rozważań Autora na temat rozdziału kosztów w postępowaniu nieprocesowym pomiędzy jego uczestnikami.

Rozdział szósty, zatytułowany „Zasady rozstrzygnięcia o kosztach postępowania cywilnego”, koncentruje się na analizie podstawowych reguł, w oparciu o które dokonuje się ostateczny rozdział kosztów w postępowaniu cywilnym, w tym charakterystyce zasady odpowiedzialności za wynik postępowania i zwrotu kosztów niezbędnych i celowych oraz odstępstw od niej. Zasada absolutnej odpowiedzialności za wynik procesu niewątpliwie wprowadza w zakresie rozkładu ciężaru kosztów pewien

automatyzm. Opiera się na domniemaniu, że proces przegrywa albo strona, która go niepotrzebnie wszczęła, albo strona, która do niego doprowadziła i w nim niepotrzebnie się broniła. Zasada odpowiedzialności za wynik postępowania jest weryfikowana przy użyciu łącznie z nią stosowanej zasady kosztów niezbędnych i celowych. Autor dokonuje analizy tych nieostrych pojęć, wskazując, że celowość jest cechą czynności dochodzenia praw przez powoda oraz celowej obrony przez pozwanego i nie może być utożsamiana z niezbędnością, która jest cechą kosztów. W rozdziale tym Autor zajmuje się również zasadami traktowanymi niekiedy jako uzupełnienie albo wręcz odstępstwa od reguły odpowiedzialności za wynik procesu. Uzasadnia tu tezę, że wzajemne zniesienie kosztów procesu nie może być utożsamiane ze stosunkowym ich rozdzieleniem, gdyż to ostatnie oznacza rozdzielenie między stronami poniesionych kosztów procesu w stosunku, w jakim wygrały i przegrały sprawę, natomiast wzajemne zniesienie kosztów procesu ma stanowić odstępstwo od tej zasady, gdyż z matematycznego punktu widzenia oznacza najczęściej rozdzielenie w innym stosunku, niż wynikałoby to z wyniku procesu. Autor podkreśla, że wzajemne zniesienie jest rozwiązaniem pośrednim pomiędzy stosunkowym rozdzieleniem tych kosztów a włożeniem obowiązku ich poniesienia tylko na jedną ze stron. Stawia również tezę, że stosunkowe rozdzielenie kosztów nie jest odstępstwem od ogólnej zasady odpowiedzialności za wynik postępowania, lecz jej adaptacją do sytuacji, w której proces przegrywa nie jedna strona w całości, lecz każda ze stron częściowo. Odstępstwa od zasady odpowiedzialności za wynik procesu można, zdaniem Autora, oprzeć na kryteriach: podstawy zakończenia sporu, winy i słuszności.

W kolejnym, siódmym rozdziale: „Akt rozstrzygnięcia o kosztach postępowania cywilnego” Autor podziela pogląd, iż w porównaniu z orzeczeniami kończącymi postępowanie rozstrzygnięcia o kosztach mają szerszy zakres podmiotowy, gdyż oprócz stron mogą dotyczyć również potencjalnych stron, podmiotów, które utraciły status strony, interwenientów, świadków, biegłych, przedstawicieli ustawowych, pełnomocników, Skarbu Państwa. Odnosząc się do chwili orzekania o kosztach, Autor nie koncentruje się wyłącznie na zasadach koncentracji i unifikacji, lecz trafnie zauważa, że rozstrzygnięcie o kosztach jest aktem o charakterze ciągłym, trwa bowiem od rozpoczęcia postępowania aż do uprawomocnienia się

orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie. W dalszej części tego rozdziału dr T. Demendecki zauważa, że wywodzone z prawa procesowego roszczenie o zwrot kosztów pozostaje względem głównego roszczenia procesowego w stosunku akcesoryjności formalnej, a jego dochodzenie cechują pewne odmienności w porównaniu z dochodzeniem roszczenia głównego, np. w kwestii orzekania z urzędu, gdy strona nie jest reprezentowana przez fachowego pełnomocnika, w kwestiach prekluzji, chwili orzekania czy inicjatywy w zakresie dochodzenia roszczenia w przedmiocie kosztów. Różnice dotyczą też w szczególności formy i budowy rozstrzygnięcia o kosztach postępowania cywilnego, orzekania o kosztach po zakończeniu postępowania oraz rygoru natychmiastowej wykonalności.

Rozdział ósmy: „Zaskarżalność orzeczeń o kosztach postępowania cywilnego” obejmuje charakterystykę dopuszczalnych środków zaskarżenia przysługujących od orzeczeń w przedmiocie kosztów postępowania cywilnego, tzn. zażalenia i skargi na postanowienie referendarza sądowego. Autor podziela pogląd, że występowaniu nieprawidłowości w zakresie orzekania o kosztach procesu sprzyja często spotykana praktyka pomijania uzasadnienia rozstrzygnięcia o kosztach lub sporządzania jedynie krótkich, szablonowych uzasadnień uniemożliwiających kontrolę prawidłowości orzeczeń. Przyznana sądom możliwość swobodnego oddziaływania na zachowania uczestników postępowania nie może bowiem oznaczać zarazem niekontrolowanej dowolności.

Institucji zabezpieczenia kosztów procesu, pojmowanej jako ogólna gwarancja procesowa wykonalności orzeczeń sądowych, został poświęcony ostatni, dziewiąty rozdział, zatytułowany „Zabezpieczenie kosztów postępowania cywilnego”. Autor wskazuje dwa sposoby zabezpieczenia odnoszące się wyłącznie do kosztów procesu: zabezpieczenie kosztów w związku z tymczasowym dopuszczeniem do udziału w postępowaniu podmiotu niemogącego przedstawić pełnomocnictwa oraz zabezpieczenie kosztów w międzynarodowym postępowaniu cywilnym.

3. Konkluzja

Przedstawione powyżej argumenty przemawiają za jak najbardziej pozytywną oceną monografii doktora Tomasza Demendeckiego pt.

Rozstrzyganie o kosztach w procesowym postępowaniu cywilnym rozpoznawczym, w świetle polskiej regulacji kodeksowej. Studium teoretycznoprawne. Jest to opracowanie potrzebne i na czasie. Niewątpliwie stanowi wartościowy wkład Autora w naukę procesu cywilnego w Polsce i – wbrew podtytułowi „Studium teoretycznoprawne” – jest także niezbędnym kompendium dla praktyków wymiaru sprawiedliwości w prawach cywilnych.

Piotr Pogonowski

Prof. dr hab. Piotr Pogonowski – Katolicki Uniwersytet Lubelski; radca prawny.